

بررسی دو کتاب از یک مجموعه

شعری که زندگی ست (زندگی، نقد و تحلیل اشعار احمد شاملو)، به اهتمام مجید قدمیاری، تهران: سخن، ۱۳۹۲.

خنیانگر میهن (زندگی، نقد، تحلیل و گزیده اشعار عارف قزوینی)، به اهتمام هما میوانی، تهران: سخن، ۱۳۹۳.

تا کنون شانزده جلد از این مجموعه به چاپ رسیده که در آنها به این شاعران پرداخته شده است: ۱. شفیع کدکنی (حبیب الله عباسی) ۲. هوشنگ ابتهاج (سارا ساور سفلی) ۳. اخوان ثالث (شهریار شاهین دژی) ۴. محمد تقی بهار (میلاد عظیمی) ۵. مهدی حمیدی شیرازی (محمد خلیلی) ۶. سهراب سپهری (سارا ساور سفلی) ۷. نیما یوشیج (میلاد عظیمی) ۸. پروین اعتصامی (مجید قدمیاری) ۹. نادر پور (وحید عیدگاه طرهبه ای) ۱۰. پرویز ناتل خانلری (میلاد عظیمی) ۱۱. حسین منزوی (مهدی فیروزیان) ۱۲. دهخدا (سحرمازیار) ۱۳. رهی معیری (فرهاد نیکنام) ۱۴. ایرج میرزا (شهریار شاهین دژی) و اینک شماره ۱۵ و ۱۶ این مجموعه که یادداشت حاضر به قصد معرفی آن دو نوشته شده است. همچنین براساس آخرین فهرست مجموعه آثار انتشارات سخن که در نمایشگاه بین المللی امسال (اردیبهشت ۱۳۹۳) توزیع شده، جلد دیگری از این مجموعه با عنوان همسایه آفتاب: زندگی، نقد و تحلیل اشعار قیصر امین پور (به اهتمام مهدی فیروزیان) در دست چاپ است.

شعری که زندگی ست (زندگی، نقد و تحلیل اشعار احمد شاملو) به اهتمام مجید قدمیاری، تهران: سخن، ۱۳۹۲.

شعری که زندگی ست: زندگی، نقد و تحلیل اشعار احمد شاملو عنوان کتاب پانزدهم از مجموعه «در ترازوی نقد» انتشارات سخن است که به کوشش مجید قدمیاری و در ۵۰۴ صفحه منتشر شده است. قدمیاری پیش تر جلد هشتم این مجموعه را نیز با عنوان معجزه پروین: زندگی، نقد و تحلیل اشعار پروین اعتصامی فراهم آورده بود.

چکیده: مجموعه کتاب های «در ترازوی نقد» تمهیدی است برای تدوین یک رشته کتاب در حوزه نقد شعر معاصر که حاصل اندیشه جمع و گروه نخبگان این فن باشد. هر یک از کتاب های این مجموعه که به همت انتشارات سخن منتشر می شود، درباره یکی از شاعران برجسته معاصر است که همراه با مقدمه، سال شمار زندگی، گزیده اشعار و کتابشناسی شاعر، به چاپ می رسد. نویسنده در نوشتار حاضر به معرفی شماره ۱۵ و ۱۶ مجموعه مذکور همت گماشته است. عنوان کتاب پانزدهم از مجموعه «در ترازوی نقد»، «شعری که زندگی ست» به کوشش مجید قدمیاری می باشد که مربوط به زندگی، نقد، و تحلیل اشعار احمد شاملو است. «خنیانگر میهن: زندگی، نقد، تحلیل و گزیده اشعار عارف قزوینی»، عنوان کتاب شانزدهم از مجموعه مذکور است که توسط هما میوانی نگارش شده است. نویسنده نوشتار حاضر در راستای معرفی این دو جلد، نخست اشاره ای مختصر به محتوای فصول کتاب داشته و سپس، محسنات و کاستی های آن ها را متذکر می شود.

کلیدواژه: مجموعه در ترازوی نقد، نقد شعر معاصر، کتاب «شعری که زندگی ست»، احمد شاملو، کتاب «خنیانگر میهن»، عارف قزوینی، معرفی کتاب، نقد کتاب.

مجموعه «در ترازوی نقد» چند سالی است به همت انتشارات سخن و همکاری جمعی از پژوهشگران عرصه شعر معاصر منتشر می شود. هر یک از کتاب های این مجموعه شامل مجموعه مقالاتی درباره یکی از شاعران برجسته و مطرح معاصر است که همراه با مقدمه، سال شمار زندگی، گزیده اشعار و کتاب شناسی شاعر که این موارد توسط گردآورنده تهیه می شود به چاپ می رسد. در پشت جلد همه این کتاب ها معرفی کوتاه زیر، هدف و رویکرد مجموعه را مشخص می کند:

«مجموعه کتاب های «در ترازوی نقد»، تمهیدی است برای تدوین یک رشته کتاب در حوزه نقد شعر معاصر که حاصل اندیشه جمع و گروه نخبگان این فن باشد؛ فضایی که در آن امکان خطا کمتر شود و هر کتاب حاصل تأملات جمعی از منتقدان با دیدگاه های متفاوت و چشم اندازهای گوناگون باشد.»

کتاب با مقدمه کوتاه قدمیاری با عنوان «اشاره» و سپس «سالشمار احمد شاملو» آغاز می‌شود. سپس در بخش گفتگوها و نامه‌ها شش مطلب آمده است: دو گفتگوی مهدی اخوان لنگرودی و ناصر حریری با احمد شاملو، یک گفتگو با آیدا همسر شاملو، دو نامه از نیما و مرتضی کیوان به شاملو و بخشی از گفتگوی میلاد عظیمی و عاطفه طیه با هوشنگ ابتهاج که درباره شاملو است.

در بخش دوم کتاب، ۲۲ مقاله در نقد و بررسی شعر شاملو آمده است. حسن انتخاب گردآورنده در برگزیدن مقاله‌های متنوع نویسندگان معتبر و شخصیت‌های برجسته که با دیدگاه‌های مختلف نوشته شده‌اند و جنبه‌های گوناگونی از شعر شاملورا بررسی کرده‌اند، قابل ستایش است. گردآورنده کوشیده در کنار مقالات موافقان، نمونه‌ای از نظر مخالفان شاملورا نیز ثبت کند و نیز توجه داشته که به مسائل مهم‌تر سبک شاعری شاملو تعداد مقالات بیشتری اختصاص دهد. مثلاً درباره شعر سپید که شاید مهم‌ترین وجه تمایز شاملوا از شاعران هم‌عصر خودش باشد، از دیدگاه‌های گوناگون نگریسته شده و مقاله‌هایی با عنوان «شاملو و شعر منشور» از محمدرضا شفیعی کدکنی، «شاملو و گذشتن از وزن عروضی» از اسماعیل خویی و «گونه‌ای وزن در شعر سپید شاملو» از مهدی فیروزیان آمده است. بعضی از مقالات نگاهی کلی به مختصات شعر شاملو هستند؛ از جمله مقالات تقی پورنماداریان، سیروس شمیسا و سیمین بهبهانی و بعضی از مقالات مربوط به یک کتاب خاص از شاملو هستند. برای مثال بهاء‌الدین خرمشاهی، مرتضی کیوان و عبدالعلی دست‌غیب (در دو مقاله) به ترتیب در مقاله‌هایی با عنوان «ابراهیم در آتش»، «آهنگ‌های فراموش شده»، «باغ آینه» و «آیدا: درخت و خنجرو خاطره»، به بررسی چهار کتاب شعر شاملو با همین نام‌ها پرداخته‌اند. مقاله «دم زدنی چند در هوای تازه» اثر مهدی اخوان ثالث هم نقد و بررسی کتاب هوای تازه شاملو است. برخی مقالات هم تنها به نقد و بررسی یک شعر از شاملو پرداخته‌اند. مثلاً مقاله غلامحسین یوسفی با نام «سندان و حریر»، نقد شعر «غبار»، مقاله ع. پاشایی، بررسی شعر «هنوز در فکر آن کلاغم»، مقاله حسین منزوی، خوانش شعر «با چشم‌ها»، مقاله محمود معتقدی، تأملی در شعر «از زخم قلب آبابی» و مقاله محمد آرم، خوانش تفسیری شعر «سرود ابراهیم در آتش» است.

محمد مختاری نگرش شاملو به انسان را در مقاله «توفان، کودکان ناهمگون می‌زاید» مورد مطالعه قرار داده است و نصرت‌الله نوح در «شاملو و سیاست» و فرشته ساری در «روشن فکر معترض» به بخش‌های دیگری از شخصیت شاملو نگریسته‌اند. در این میان مقاله ایرج پزشکی‌زاد مطلب جالبی است که با چاشنی طنز که شیوه مألوف مؤلف است، در نقد اظهار نظرهای جنجالی شاملو درباره فردوسی و نیز تصحیح ذوقی او از دیوان حافظ نوشته شده است.

یکی دیگر از محاسن کار گردآورنده این است که تمامی اشعار مذکور در مقالات کتاب برای آسان‌تر شدن کار خوانندگان در یافتن مرجع شعرها به کتاب مجموعه آثار احمد شاملو (چاپ انتشارات نگاه) ارجاع داده شده است و افزون بر این هر جا اختلافی میان ضبط مقاله‌ها و کتاب مورد ارجاع وجود داشته، نویسنده در پانویس به آن اختلاف اشاره کرده است. البته در بسیاری موارد که در اصل مقاله ارجاعی وجود نداشته، گردآورنده هم از ارجاع دادن صرف نظر کرده است و بهتر بود که در چنین مواردی او خود ارجاع را به کار می‌افزود تا متن اصلی همه مصراع‌ها یا پاره شعرهای ذکر شده در کتاب به آسانی برای خوانندگان میسر می‌شد.

در سری کتاب‌های «در ترازوی نقد»، معمولاً بخش‌هایی هم وجود دارد که خاطراتی درباره شاعر و نیز منتخب شعرهای شاعران دیگر برای شاعر مورد نظر را می‌آورند،^۱ اما قدمیاری در این کتاب چنین بخش‌هایی را نگنجانده و بلافاصله بعد از بخش «بررسی‌ها»، بخش «نمونه اشعار» را شاهدهیم. در این بخش نه شعر «پریا»، «مرگ نازلی»، «کیفر»، «ماهی»، «خواب و جینگر»، «طرح»، «من و تو درخت و بارون»، «هنوز در فکر آن کلاغم» و «برف» نقل شده است. تنوع سروده‌های منتخب که در میان آنها هم سروده‌هایی با زبان عامیانه هست، هم شعر عاشقانه، هم سیاسی پسندیده است و این شعرها از بهترین سروده‌های شاملو هستند. نکته جالب درباره گزینش گردآورنده، همسانی کار او با کار گردآورنده کتاب موفق صد شعر از این صد سال است. در آن کتاب^۲ یازده شعر از شاملو آمده و هر نه شعر برگزیده قدمیاری در میان آنها دیده می‌شوند. این نکته می‌تواند نزدیک شدن منتخب به ذوق معیار را نشان دهد، اما این انتقاد هم به گردآورنده وارد است که چرا حتی یک شعر سپید از شاملورا نیز در این بخش نیآورده است.

بخش آخر «کتاب‌شناسی» شاملو است که در علت وجودی آن می‌توان به دیده تردید نگریست؛ زیرا با وجود کتاب ارزشمند آثارشناسی توصیفی احمد شاملو (اطلاعات کتاب‌شناسی آن در بخش منابع ذکر شده) که گردآورنده هم از آن نام برده، واقعاً معلوم نیست که کتاب‌شناسی ناقص فراهم‌آمده توسط قدمیاری به چه کار می‌آید. ایشان با اتخاذ چند روش می‌توانست ارزش بیشتری برای کتاب‌شناسی گردآورنده خود به وجود آورد. برای مثال می‌شد تنها کتاب‌های شاملو و نیز کتاب‌های فراهم‌آمده درباره او را (و نه مقاله‌ها) را ذکر کند تا دست‌کم تخصصی به آن کلیت وسیع زده باشد یا تنها مقالات مهم‌تر و راهگشا را ذکر می‌کرد یا اقدام دیگری که از نظر نگارنده بهترین روش گردآوردن کتاب‌شناسی برای کتاب شعری که زندگی ست می‌تواند

۱. برای نمونه رک به: شاهین دزی، شهریار، شهر سنگستان: نقد و تحلیل اشعار مهدی اخوان ثالث، ص ۳۴۷-۳۸۲؛ خلیلی، محمد؛ شی هم در آغوش دریا: نقد و تحلیل گزیده اشعار مهدی حمیدی شیرازی، ص ۳۷۷-۳۹۳؛ فیروزیان، مهدی، از ترانه و تندز: نقد و تحلیل و زندگی و اشعار حسین منزوی، ص ۴۵۳-۵۶۹.

۲. افشین وفایی، محمد، صد شعر از این صد سال، ص ۸۸-۱۱۰ و ۷۱۳-۷۱۸.

ثانیاً این فریدون همان فریدون رهنماست که سه جای دیگر در این کتاب از او ذکری رفته و حتی با بررسی همین سه مورد موجود در کتاب حاضر هم می‌توان به تطابق فریدون مذکور و فریدون رهنما پی برد. مثلاً م. آزاد درباره اتفاقات همان سال‌ها در زندگی شاملو می‌نویسد: «فریدون رهنما از فرانسه برمی‌گردد» (همان، ص ۳۴۱) و شاملو خود می‌گوید: «فریدون رهنما پس از سال‌ها اقامت در پاریس به تهران برگشت» (همان، ص ۲۹۴).

غلط‌های تاپسی معدودی هم در کتاب رؤیت شد؛ از جمله: «مقطع شهرهایش تیزست» (همان، ص ۱۷۲) که «شعرهایش» صحیح است یا «ما مردم عادت ندارم» (همان، ص ۴۰۸) که «نداریم» درست است یا «یادآور آخر شعرو زون هرجایی است» (همان، ص ۳۳۴) که «زن هرجایی» که نام یکی از اشعار نیماست درست است و «به دست ل ما می‌رسد» (ص ۹۷) که اول به نظر می‌رسد بعضی حروف از این جمله افتاده‌اند و کلمه‌ای حذف شده و تنها حرف لام باقی مانده، اما با مراجعه به مأخذ اصلی مشخص می‌شود که «ل» زائد است.^۷

در بعضی شعرهای مذکور در مقالات هم اغلاط مطبعی وجود دارد: «ز آن بیم که آفتاب زنده تیغ» و «پرزد دو بال خود را برهم» (ص ۳۱۷) که صحیح این دو مصرع به ترتیب چنین است: «ز آن بیم کافتاب زند تیغ» و «برزد دو بال خود را برهم».

گاهی رعایت نشدن صحیح فواصل در خوانش اشکال ایجاد کرده مثلاً: «عده‌ای را جلب کرد وعده دیگری را گریزند» (ص ۱۲۶). کلمه‌ای که «وعده» خوانده می‌شود، در اصل «عده» است که پس از حرف واو آمده است؛ و عده دیگری ...

بی‌مبالاتی در ثبت همزه در کلمات مختوم به هاء ناملفوظ هم مانند بسیاری کتاب‌ها در این کتاب نیز دیده می‌شود. برای نمونه: «از زیباشناسی خود بهره می‌گیرد تا سلیقه مطبوعات ادبی را تکان دهد» (همان، ص ۲۹۰). «سلیقه مطبوعات» صحیح است یا «صدای گریه بچه همسایه» (ص ۲۹۸) و «تجربه هر کس تجربه خود اوست» (ص ۲۹۹).

همچنین به نظر می‌رسد در مواردی گردآورنده در اتخاذ روشی واحد برای رسم الخط دچار اشکال شده است. برای مثال «درمی‌آید» را درست در یک صفحه (ص ۳۳۵)، یک بار با فاصله کامل میان «در» و «می‌آید» (در سطر نهم) و یک بار بدون فاصله (در سطر آخر) ثبت کرده است و مشابه همین اشکال را در دو سطر پیاپی از صفحه ۳۳۱ هم می‌بینیم: «از پا در می‌آید» (با فاصله کامل، در سطر سیزدهم) و «از آب درمی‌آید» (بدون فاصله، در سطر چهاردهم).

در پایان کتاب به شیوه سایر کتاب‌های مجموعه «در ترازوی نقد»،

۷. رک به: شفیع‌کدکنی، محمدرضا، موسیقی شعر، ص ۲۴۹.

باشد، این است که گردآورنده مقالات و کتاب‌هایی را که پس از سال ۱۳۸۸، یعنی تاریخ چاپ آثارشناسی توصیفی احمد شاملو چاپ و منتشر شده‌اند گردآوری و ذکر می‌کرد. با این روش هم از تکرار بیهوده اطلاعات موجود در کتاب مذکور اجتناب می‌ورزید و هم چیزی به داده‌های کتاب پیشین می‌افزود.

نظریه‌های انتقادی دیگری هم راجع به کار گردآورنده می‌توان ارائه کرد. از جمله قصور در نقل کامل برخی شعرها که در نظره اولی، نقص مقالات را به ذهن متبادر می‌کند و در مواردی با بررسی بیشتر معلوم می‌شود که نقص از گردآورنده بوده است. برای نمونه منزوی در مقاله «با چشم‌ها» نوشته است: «رابطه‌ای که میان نیم‌پرده و آواز و نیم‌شب و آفتاب برقرار شده، زیباست و شاعر از آشنایی‌اش با اصطلاحات موسیقی برای رنگ‌آمیزی سخنش سود جسته است»،^۳ ولی وقتی به ۱۸ سطر آغاز مقاله او می‌نگریم نشانی از اصطلاحات یادشده نمی‌یابیم و از همین رو توضیح منزوی مبهم می‌ماند و به نظر می‌رسد او در نقل شعر کوتاهی کرده است، اما چون به منبعی که گردآورنده مقاله منزوی را از آنجا نقل کرده^۴ مراجعه می‌کنیم، روشن می‌شود که منزوی در آنجا تمام شعر را ذکر کرده و حذف ناروا از گردآورنده بوده است. بخش محذوف مورد اشاره ما این است:

این طرفه بشنوید:

در نیم‌پرده شب

آواز آفتاب راه

بهتر آن بود که عین متن مقاله بدون حذف شعر در کتاب می‌آمد؛ زیرا درک توضیحات دیگر منزوی در ادامه مقاله هم به علت حذف اصل شعر توسط گردآورنده کتاب، مستلزم مراجعه به دفتر شعر شاملوست.

فهرست اعلام کتاب در دو قسمت اشخاص و آثار آماده شده که استفاده از کتاب و اطلاعات موجود در آن را آسان ساخته است. نقص‌هایی هم در این دو فهرست وجود دارد. برای مثال اینکه کولی و کسرابی در فهرست اشخاص دو مدخل جدا دارند و به نظر می‌رسد که به دو شخص متفاوت برمی‌گردند، اما این هر دو یکی هستند و همان‌طور که اغلب علاقه‌مندان جدی شعر معاصر می‌دانند، کولی تخلص سیاوش کسرابی بوده است یا مرتضی کیوان در نامه‌ای به شاملو نوشته: «از فریدون دو تا کاغذ برابم رسیده، در پاریس است».^۶ گردآورنده که هویت این فریدون را احراز نکرده، ترجیح داده نام وی را از فهرست اشخاص حذف کند. اولاً که حتی در صورت مجهول بودن نام لازم است که فهرست در بردارنده همه اسامی ذکر شده در کتاب باشد.

۳. قدمیاری، مجید، شعری که زندگی است: زندگی، نقد و تحلیل اشعار احمد شاملو، ص ۳۹۰.

۴. منزوی، حسین، دیدار در متن یک شعر، ص ۱۹۰-۲۰۲.

۵. شاملو، احمد، مجموعه آثار، ص ۷۰۲.

۶. قدمیاری، مجید، شعری که زندگی است: زندگی، نقد و تحلیل اشعار احمد شاملو، ص ۷۷.

هما میوانی (گردآورنده) برای چاپ در همین کتاب نوشته شده‌اند. بعد از این دو مقاله، سایر مقالات به ترتیب سال تولد نویسندگان منظم شده‌اند. همان‌طور که از عنوان بخش دوم کتاب برمی‌آید، برخی مقالات آن بررسی و نقد شعرا و برخی در بردارندهٔ خاطراتی از زندگی او هستند. دلیل جدانکردن دو بخش خاطرات و بررسی‌ها این بوده است که مرز میان این دو در بعضی مقالات مشخص نیست و نویسندگان حین نقل خاطره یا بررسی حوادث زندگی عارف، به بررسی شعرا و هم پرداخته‌اند. البته غلبه با مقالات علمی و نقد و بررسی است که از میان آنها می‌توان به نوشته‌های محمدرضا شفیعی کدکنی، غلامحسین یوسفی، عبدالعلی دست‌غیب، قیصر امین‌پور، مسعود جعفری و باقر صدری نیا اشاره کرد. از مقالات جالب کتاب در زمینهٔ شناخت شخصیت و زندگی عارف یکی گفتگوی رحیم‌زادهٔ صفوی با احمد شاه قاجار دربارهٔ عارف است. مطالعهٔ خاطرات شیرین سعید نفیسی، محمدعلی جمال‌زاده و ابراهیم صفایی هم در شناخت عارف سودمند است.

گردآورندهٔ کتاب که مانند عارف در دو زمینهٔ ادبیات و موسیقی فعالیت می‌کند، (از فعالیت‌های موسیقایی او همراهی با جلال ذوالفنون در آخرین کنسرت و حضور رسمی او در جشنوارهٔ موسیقی فجر را می‌توان نام برد) به خوبی متوجه دو بعد مهم شخصیت هنری عارف قزوینی بوده است و افزون بر اشارات مقدمه، در گزینش مقالات نیز کوشیده که وجه موسیقایی هنر عارف را برای خوانندگان روشن‌تر سازد. در این زمینه مقاله‌های «تصنیف‌های وطنی» از روح‌الله خالقی، «نوعی وزن در تصنیف‌های عارف» از مهدی اخوان‌ثالث و «عارف و موسیقی دانان» از مهدی نورمحمدی قابل توجه است.

از محاسن کار گردآورنده این است که تمامی اشعار مذکور در مقالات کتاب را به چاپی مشخص از دیوان عارف که گردآوردهٔ مهدی نورمحمدی است ارجاع داده و هر جا اختلافی میان ضبط مقالات و چاپ یادشده وجود داشته در زیرنویس به آن اشاره کرده است. چاپ مذکور از دیوان هر چند طبق گفتهٔ میوانی دارای لغزش‌های کوچک و بزرگ (از جمله اغلاط تایپی یا نسبت دادن غلط شعر سعدی و دیگر شاعران به عارف)^۸ است، آخرین و بهترین چاپ از دیوان اوست که بیشترین شعراز عارف را در بردارد.

بخش سوم کتاب «سروده‌هایی در ستایش و سوگ عارف» نام دارد که اشعاری از ملک‌الشعراء بهار (که مقالهٔ خواندنی باستانی پاریزی در ذکر ماجرای تحریف همین شعر به دست او در همین کتاب آمده)، شهریار، سایه، شفیعی کدکنی، وفا کرمانشاهی و مهدی فیروزیان را در بردارد.

۸. در این باره رک به: مقالهٔ «نقدی بر دیوان عارف» به قلم دکتر فیروزیان که در مجلهٔ وزین آینه پژوهش (آذر، اسفند ۱۳۹۲، ص ۲۴، ش ۶۵، ص ۹۶، ۸۵) به چاپ رسیده است.

عکس‌هایی از شاعر همراه با دوستان و خانوادهٔ او (۲۸ عکس) چاپ شده است. با توجه به اینکه از مرگ شاملو سالیان درازی نمی‌گذرد، به نظر می‌رسد گردآورنده در جمع‌آوری عکس‌های خوب و باکیفیت از شاعر قصور و اهمال داشته است.

در مجموع کتاب شعری که زندگی‌ست به دلیل اشتغال بر مقالات علمی معتبر و متنوع از نویسندگان برجسته و داشتن رویکرد انتقادی و غیرمتعصبانه در گزینش مقالات، کتابی مفید برای شناخت شعرو شخصیت هنری احمد شاملو به حساب می‌آید.

۲

خنی‌اگر میهن (زندگی، نقد، تحلیل و گزیدهٔ اشعار عارف قزوینی)

به اهتمام هما میوانی، تهران: سخن، ۱۳۹۳.

خنی‌اگر میهن: زندگی، نقد، تحلیل و گزیدهٔ اشعار عارف قزوینی، عنوان کتاب شانزدهم از مجموعهٔ «در ترازوی نقد» انتشارات سخن است که به کوشش هما میوانی منتشر شده است. این کتاب با ۶۹۶ صفحه حجیم‌ترین جلد مجموعهٔ «در ترازوی نقد» به حساب می‌آید.

کتاب با مقدمهٔ هما میوانی تحت عنوان «عارفا! جوهر عصیان تبار بشری» (مصرعی از شفیعی کدکنی) و سپس سال‌شمار زندگی عارف آغاز شده است. بخش اول کتاب، زندگی‌نامهٔ عارف به قلم خود اوست. گردآورنده در مقدمهٔ خود دربارهٔ این بخش از کتاب چنین توضیح داده است:

«دربارهٔ زندگی‌نامهٔ خودنوشت عارف این نکته گفتنی است که در برخی چاپ‌های دیوان در متن آن دست برده‌اند و نثر آشفته و مغلوط عارف را ویراسته‌اند. اما درست آن است که با وجود همهٔ ضعف‌ها، نثر عارف عیناً به همان شکل که او نوشته ثبت شود و از همین رو ما این زندگی‌نامه را با وجود آگاهی کامل از آشفته‌گی نثر آن، مطابق چاپ دیوانی که در زمان زندگی عارف منتشر شده (چاپ برلین) در این کتاب آورده‌ایم و در مواردی اندک که افزودنی مختصر لازم می‌نموده برافزودهٔ خود را با قرار دادن در قلاب، از متن اصلی متمایز ساخته‌ایم. بخش‌هایی از این زندگی‌نامه جز در چاپ نورمحمدی همواره در دیوان‌ها به صورت تصویر دست‌نوشتهٔ عارف به چاپ رسیده است. اما با توجه به این‌که نورمحمدی هم در خوانش دست‌خط عارف دچار لغزش‌هایی شده ما این بخش را بازخوانی و بازنویسی کرده‌ایم» (میوانی، ص ۲۲).

از این جهت این چاپ از زندگی‌نامهٔ عارف، دقیق‌ترین و کامل‌ترین چاپ آن است.

بخش دوم کتاب، «بررسی‌ها و یادها» نام دارد که شامل ۲۳ مقاله دربارهٔ شعرو زندگی عارف است. از این میان دو مقالهٔ آغازین کتاب با نام‌های «عارف و وزن» نوشتهٔ مهدی فیروزیان و «عارف و ایران کهن» نوشتهٔ

کتابنامه

۱. افشین وفایی، محمد، صد شعر از این صد سال: تهران: سخن، ۱۳۸۶.
۲. پارسا، مانی و بهرام معصومی، لیلا سلگی، آثارشناسی توصیفی احمد شاملو؛ به کوشش آیدا شاملو، تهران: چشمه، ۱۳۸۸.
۳. خلیلی، محمد؛ شیعی هم در آغوش دریا: نقد و تحلیل و گزیده اشعار مهدی حمیدی شیرازی؛ تهران: سخن، ۱۳۸۷.
۴. شاملو، احمد؛ مجموعه آثار: تهران: زمانه، ۱۳۷۸.
۵. شاهین دژی، شهریار؛ شهریار شهر سنگستان: نقد و تحلیل اشعار مهدی اخوان ثالث؛ تهران: سخن، ۱۳۸۷.
۶. شفیع کدکنی، محمدرضا؛ موسیقی شعر: تهران: آگه، ۱۳۷۶.
۷. فیروزیان، مهدی؛ از ترانه و تندر: زندگی، نقد و تحلیل اشعار حسین منزوی؛ تهران: سخن، ۱۳۹۰.
۸. قدمیاری، مجید؛ شعری که زندگی ست: زندگی، نقد و تحلیل اشعار احمد شاملو؛ تهران: سخن، ۱۳۹۲.
۹. منزوی، حسین؛ دیدار در متن یک شعر: تهران: آفرینش، ۱۳۸۴.
۱۰. میوانی، هما؛ خنیاگر میهن: زندگی، نقد، تحلیل و گزیده اشعار عارف قزوینی؛ تهران: سخن، ۱۳۹۳.

بخش چهارم، «گزیده غزل‌های عارف» است که دربردارنده ۳۱ غزل است و حکایت از شناخت خوب گردآورنده از شعر عارف دارد. همچنین میوانی با توجه به بعد موسیقایی شخصیت هنری عارف، بخش پنجم کتاب را هم با آوردن ده تصنیف تحت عنوان «گزیده تصنیف‌های عارف» به این وجه از هنر عارف اختصاص داده است.

کتاب‌شناسی فراهم آمده توسط میوانی تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد، تنها کتاب‌شناسی موجود درباره عارف قزوینی است که با دربرداشتن بیش از صد و پنجاه عنوان کتاب و مقاله، منبع و راهنمای مهمی برای تحقیق در آثار و احوال و افکار این شاعر بزرگ روزگار مشروطه به حساب می‌آید.

کار حروف چینی کتاب بسیار پاکیزه است و پس از مطالعه دقیق، غلط مطبعی (جز یک نمونه که در ص ۴۷۹ «نوآوری» به خطا «نورآوری» چاپ شده) در آن مشاهده نشد. نمایه پایانی کتاب هم با دقت فراهم آمده و آنچه در بررسی آن جالب به نظر رسید، تعداد بسیار صفحات حضور گردآورنده در کتاب است. میوانی در هفتاد و هفت صفحه از کتاب به ذکر اطلاعات تکمیلی درباره مقالات پرداخته است که نمود آن را بعد از ذکر اختلاف ضبط چاپ‌های گوناگون، بیشتر در بخش «گزیده تصنیف‌های عارف» و اطلاعاتی که گردآورنده راجع به اجراهای موسیقایی آن تصانیف ارائه داده است می‌بینیم. این حضور پررنگ گردآورنده می‌تواند الگویی باشد برای کسانی که بی‌توجه به جنبه‌های علمی این کار، گردآوری مجموعه مقالات را در حد کتاب‌سازی فروآورده‌اند.

در پایان کتاب با وجود معدود بودن عکس‌های باقی مانده از عارف، چند عکس از او در سنین مختلف و تصویر خانه او در همدان، سنگ مزار وی و نمونه‌ای از دست خط شاعر ملی ایران چاپ شده است.

به نظر راقم این سطور، کتاب خنیاگر میهن با مزایای مذکور، کامل‌ترین منبع موجود برای شناخت شعر و زندگی عارف قزوینی به شمار می‌رود.